

tásában is. Talált is mindezekre nézve jellemző különbségeket, csak hogy bonyolult összefüggésükre nézve nem lehetett eddigelé tiszta tába jönni.

Csak érdeklődő kíváncsisággal várhatjuk Binet kötetét, mely sok érdekes adalékot tartalmazhat ép a kísérleti pædagogia számára a különféle lelkiképességekre vonatkozólag és különösen a *különféle típusok* különböző *sajátos eszejárását* illetőleg, mi valóban új és igen érdekes kutató területe az elme kísérleti tudományának, a kísérleti psychológiának.

Már most is, röviden vázolt kísérleteinek ismertetése alapján nyilvánvaló lett előttünk e két *elmebeli fõtypus*, a *megfigyelõ* és *képzeleti* typus illetén megkülönböztetésének fontossága. Az egyéni jellemnek az egyes lelki képességeket finoman bontogató, elemezgetõ, illetén psychológiája, az *egyéni psychologia* (*psychologie individuelle, Individual-psychologie*) még előreláthatólag rendkívül sok érdekes adalékkal van hivatva szolgálni a pædagiának.

PEKÁR KÁROLY.

A HOLLANDUS KÖZÉPISKOLÁRÓL.¹

Az oktatásügy három ága Hollandiában.

A ki a hollandus középiskolát ismertetni és megismerni akarja, annak mindjárt az elnevezéssel is meggyűlik a baja. A hollandus oktatásügyi törvények ugyanis egészen másképen osztályozzák az egyes iskolatypusokat, mint mi. Az oktatásügy egyeteme náluk is három részre: elemi, közép, és felső oktatásra tagolódik. De ebből a háromféle fokozatból csak az elemi oktatás felel meg névszerint is, tartalom szerint is a mi elnevezésünknek. Ellenben a gymnasium, a mely mi nálunk a középiskolának még ma is a legkedveltebb typusa, a hollandusok felfogása szerint a felső oktatás (*hooger onderwijs*), a polytechnikum pedig a középoktatás (*middelbaar onderwijs*) körébe soroztatik.

Világos, hogy itt nem az iskolák rangfokozata adta meg az elnevezést, hanem azoknak a jellege.

„A *felső oktatás* — a hollandi törvény² szavai szerint — *magában foglalja a tudományok önálló művelését, valamint az olyan*

¹ Fölolvasás az „Országos Reformatus Tanáregyesület” 1903. jun. 29. közgyűlésén Nagyenyeden.

² Wet voor het *Hooger Onderwijs* van den 28-sten April 1876.

társadalmi állásokra való képzést és előkészítést, a melyekre nézve tudományos készség kívántatik. E felső oktatást a gymnasiumok, az amsterdami közési egyetem és a három állami egyetem (Leiden, Utrecht, Groningen) teljesítik. Ugyanez a törvény a gymnasiumot így határozza meg: *«A gymnasiumok egyetemi oktatásra előkészítő intézetek*.

A középoktatásra ilyen pontos meghatározást hiába keresnénk magában a törvény* szövegében, a mely azt mondja, hogy *«a közép-oktatás körébe számítatnak mindazok a szakok, a melyek ennek a törvénynek következtében taníttatnak azokban az iskolákban, a melyekre ez a törvény kiterjed*». De hogy a törvényhozásnak a közép-oktatás ilyen definitiójával mi volt a célzata, azt megtudjuk a törvénytervezethez csatolt indokolásból, a melynek idevonatkozó része így szól: *«A középoktatás elnevezésnek magában nincsen szilárd jelentése; ezt a jelentését csak a törvény, vagy valamely meghatározott intézmény adja meg neki. Ha az elemi oktatást népoktatásnak mondjuk abban az értelemben, hogy az, mint a műveltség első foka egyaránt kiterjed mindenkre; és ha a felső oktatást csak arra a kis számra tartozónak tekintjük, a kik olyan munkakörre vagy állásra való képzést keresnek, a melyekhez tudományos műveltség kívántatik meg: akkor a középoktatásnak e kettő között elterülő széles mezeje magában foglalja annak a nagyszámú polgári elemnek a képzését, a mely az elemi oktatáson túl és felül általános ismeretre, műveltségre és a munkás társadalom különböző pályáira való előkészületre törekszik.*

Világos ennél fogva, hogy a hollandus értelemben vett középoktatás fogalma és a mi felfogásunk között kiegyenlíthetetlen az eltérés. A hollandus középoktatás körébe a legkülönbélebb oktatási intézményeket veszi fel a törvény: ipariskolákat, földmívesiskolákat, kereskedelmi iskolákat, alsóbb és felsőbb polgári iskolákat, sőt, mint fentebb említettem, a *«middelbaar onderwijs»* körébe tartozónak mondja a törvény a *műegyetemet* is, mert valamennyit közösen az a törekvés hajtja át, hogy *«az életben közvetlenül hasznosítható ismereteket közölje növendékeivel*».

Ily nagy felfogásbeli eltérés mellett a hollandus értelemben vett középoktatást tán egészen mellőznöm kellett volna és szorítkoznom tisztán a gymnasium ismertetésére. Úgy de ezt meg a felsőoktatás körébe sorolja a hollandus törvény s így ha csupán az elnevezéshez tartottam volna magamat, tulajdonképen egy szót sem szólhatnék most önök előtt. De mint mindenütt az értelem világában, úgy itt is nem a név, hanem a lényeg a döntő s az előadás keretét nem min-

* Wet voor het Middelbaar Onderwijs van den 2-den Mei 1863.

dig a tárgy maga, hanem a hallgatóság igénye és megállapodott fel-fogása szabja meg.

Azt gondoltam, hogy önöket nem az érdekli annyira — bár ez sem érdektelen — hogyan osztályozza egy nagyműveltségű kis nemzet a maga oktatási intézeteit, hanem inkább az a mi szempontunkból megfogalmazott kérdés: *hogyan áll Hollandiában az, a mi mi magyarok középoktatásnak nevezünk?*

Nos hát erre a kérdésre próbálok a következőkben feleletet adni.

A hollandus középiskola két typusa.

A mi értelmünkben vett középoktatással Hollandiában két iskola-typus foglalkozik, ú. m. a hatosztályú gymnasium és az ötosztályú felsőbb polgári iskola (*hoogere burgerschool*). Az első megfelel a mi gymnasiumunknak, a második *sok tekintetben* hasonlít a mi reáliskolánkhoz, de azzal nem mindenben azonos.

A) A felsőbb polgári iskola.

A felsőbb polgári iskolával röviden végezhetek, mert hiszen eredeti, törvényszerű rendeltetése egészen más volt s részben még ma is, más, mint a gymnasiumé, a mennyiben ennek a célja az egyetemi oktatásra előkészítés, amazé az életben közvetlen hasznosítható ismeretek közlése. A középiskola külön typusának csak annyiban tekinthető, a mennyiben végzett növendékei fennállása óta mindig felmehettek a polytechnikumra rendes hallgatókul s mert újabb időben a nagy társadalmi nyomás hatása alatt sikerült kivívnia, hogy érettségi bizonyítványával a tudományegyetemnek orvosi és gyógyszerészeti szakjaira is be lehet iratkozni, de még mindig azzal a megszorítással, hogy az ilyen medikusok *doktorátust* nem tehetnek, hanem csak *gyakorló orvosi vizsgát*. Ez azonban a dolog lényegére mindegy, mert az orvosi oklevél birtokában többnyire átmennek Németországba s ott megszerzik az orvosi jogosítványhoz a doktori címet is.

A felsőbb polgári iskola, mint fentebb már említém, öt osztályú intézet, a melynek első osztályába a teljes elemi oktatás befejezése, tehát 12 éves koruk betöltése után léphetnek be a növendékek, még pedig ha az elemi iskola sikeres bevégezését hiteles bizonyítvánnyal igazolják, minden külön felvételi vizsgálat nélkül. Felvételi vizsgára csak azok köteleztetnek, kik az imént említett bizonyítvánnyal nem rendelkeznek. A felvételi vizsgálat tárgyai a számtan, a földrajz, a hazai történet, a hollandus nyelv és a francia nyelv elemei.

Az öt éves kurzusban az egyes tantárgyak a következő táblázatos kimutatás szerint foglalnak helyet.

A hollandus felsőbb polgári iskola tanterve.

Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	Órák
	o s z t á l y					összege
Mennyiségtan	7	7	7	4	4	29
Mechanika	—	—	—	2	2	4
Természettan	—	—	2	3	2	7
Kosmographia	—	—	—	—	1	1
⁵ Vegytan	—	—	1	4	3	8
Gyakorlati vegytan	—	—	—	—	2	2
Technológia és áruismer	—	—	—	—	1	1
Természetrajz	2	2	1	1	1	7
Alkotmánytan	—	—	1	1	1	3
¹⁰ Államszámvitel és statistika	—	—	—	1	1	2
Könyvvitel	—	—	1	1	1	3
Történelem	3	3	2	2	2	12
Földrajz	3	2	2	2	1	10
Hollandus nyelv és irodalom	4	3	2	2	2	13
¹⁵ Francia nyelv és irodalom	4	3	3	2	3	15
Német nyelv és irodalom	4	3	3	2	2	14
Angol nyelv és irodalom	—	4	3	3	3	13
Szabadkézi rajz	3	3	3	1	2	12
Mértani rajz	—	—	1	1	1	3
²⁰ Testgyakorlat	2	2	2	1	1	8
Összesen	32	32	34	33	36	167

Látni való ebből, hogy a hollandus felsőbb polgári iskola egészen reál irányú, a mi felfogásunk szerint túlságosan is reál irányú. Uralkodó tantárgy benne a mennyiségtan, a mely egymaga 29 órát tölt be, nyomban ez után jön a három fő modern nyelv, együtt 42 heti órával és a természettudományok különböző ágai, heti 30 órával. Az anyanyelv és irodalma heti 13, a történelem heti 12, a földrajz heti 10 órával foglal helyet a tantervben. Feltűnő nagy óraszámmal van képviselve a rajz is (heti 15 óra), a mi a növendékeknek túlnyomólag a technikai főiskolára való készülésében leli magyarázatát.

A heti óraszám mindenik osztályban igen nagy s a túltérhelésről nem ok nélkül panaszkodnak tanárok és tanítványok egyaránt.

Az első osztályba való felvételtől fentebb már szólottam. Egyik osztályból a másikba csak az év végén sikerrel letett osztályvizsgálat alapján lehet átmenni. De vannak olyan növendékek is, a kik az osztályban tanított tantárgyakat nem egész összességükben tanulják, ha-

nem csak egyes szabadon választott tárgyak hallgatására járhatnak be. Ezek a vizsgatétel alól fel vannak mentve. Az évi tandíj 60 frt.-nál több nem lehet, de a tandíjfizetés kötelezettsége alól nagyon liberális módon ad a törvény felmentést azoknak, a kik azt kérik.

Az öt évi kurzus bevégeztése után érettségi vizsgát (eind-examen) kell tenni a növendékeknek. De ezt azok is letehetik, a kik nem jártak nyilvános iskolába. Hollandiában nem azt kérdik, hogy hól szerezte valaki az ismereteit, hanem hogy mennyi ismerettel rendelkezik?

A hollandus felsőbb polgári iskolák érettségi vizsgája sok tekintetben különbözik a mi érettséginktől. Először is nem az az iskola veszi fel tőlök az érettségit, a melyben tanultak, hanem külön e célra kinevezett állami bizottságok, a melyeknek azonban a jelesebb tanárok közül is számos tagja van. Minden provinciában csak egy-egy, így összesen 11 vizsgáló bizottság működik, a kik az egész június és július hónapot, sőt szükség esetén még augusztus első felét is examinálással töltik. Keserves kenyér lehet!

Az érettségi vizsgálat két részből áll: írásbeliből és szóbeliből. Az írásbeli részét a vizsgálatnak mindenki a maga iskolájában teszi, saját igazgatójának és még egy tanárnak, tehát állandóan két vigyázónak ellenőrzése mellett. Segédkönyvül csakis a logaritmusi tábla használható. A ki csalást kísérel meg, a vizsgálatról feltétlenül eltiltatik. Az írásbeli feladatokat a vizsgálat elnöke a szükséges óvintézkedések megtételével az államkincstár terhére *kinyomtatja*, tárgyankint külön-külön csomóban pecsét alatt küldi el az illető iskola igazgatójához, a ki a csomót csak a növendékek előtt bonthatja fel. Mindenki csak az iskola által rendelkezésére bocsátott hivatalos papírra írhatja dolgozatát. Ugyanazon tárgyból az egész országban ugyanazon időben van az írásbeli vizsgálat. Az írásbeli után minden provinciában kijelöl a tanfelügyelő (főigazgató) egy várost, melynek felsőbb polgári iskolájába az összes azon provinciabeli jelöltek szóbeli vizsgára megjelenni tartoznak.

A nagy szigorúsággal megtartott írásbeli vizsgálatoknak nagy is az értékük, mert a mely tárgyból (az élő nyelvek kivételével) megfelelő írásbeli dolgozatot készít a jelölt, abból szóbeli vizsgálatot tenni nem köteles. Írásbelinek a tárgyai a mennyiségtan, a mechanika, a természettan, a vegytan, az angol nyelv, a német nyelv, a könyvvitel, a szabadkézi és mértani rajz. Az élő nyelvekből minden esetben kell szóbeli vizsgálatot is tenni, de a többi itt elősorolt tárgyból csak akkor, ha az írásbeli dolgozat elégtelen. Az írásbeli tárgyát nem képező szakokból szintén szóbeli vizsgálatot kell tenni. Úgy az írásbeli, mint a szóbeli vizsgálat eredményének feltüntetésére 10 kalkulust használnak, ú. m.:

10 kitünő,	5 épen elegendő,
9 nagyon jó,	4 elégtelen,
8 jó,	3 csekély,
7 bőven elegendő,	2 rossz,
6 elegendő,	1 nagyon rossz.

Az ötnél kisebb tanjegy bukást jelent s írásbeli és szóbeli eredmény összevetésénél jöhet csak tekintetbe, pl. ha valakinek az írásbelije 2, a szóbelije pedig 8, akkor a végeredmény 5, vagyis épen csak hogy elegendő.

A szóbeli vizsgálatra 12-ös csoportokban hivatnak meg a jelöltek, de mindenik jelölt külön-külön vizsgázik. Minden jelölt szóbeli vizsgálatának naponként legfeljebb három órai kérdéses mellett, három napon belül be kell fejeződnie. Ez a szigorú érettségi vizsgálati rendelet csak tavaly lépett életbe s így még kipróbálva nincsen.

A felsőbb polgári iskolai tanítószemélyzettől a törvény nem kíván egyetemi végzettséget, hanem csak külön e célra létesített tanár-vizsgáló bizottság előtt szerzett képesítést.

A felsőbb polgári iskola időrendben az első, a mely országos törvényben nyerte meg a maga ma is fennálló szervezetét. Ez a rendezés az 1863 május 2-iki törvényben történt meg s így az intézmény épen most tölti be 40-ik életévét. Hollandiában 14 állami és 30 községi, összesen negyvennégy felsőbb polgári iskola van. Felállításának első éveiben nagyon népszerűtlen volt. Az 1864-ik évben az összes intézetek növendékeinek száma csak 750 volt, s ma már felül van a hétézeren (7000), a mi óriási emelkedés. Az érettségi vizsgát 1865-től 1896-ig (későbbi esztendőkről sajnos, nincsenek adataim!) jó sikerrel letette 6635 növendék, elbukott körülbelül 14%.

Mint külön hollandus specialitást kell felemlítenem, hogy úgy a felsőbb polgári iskolába, mint a gymnasiumba, a fiuk közé leányok is járnak. A fiuk felsőbb polgári iskoláiba járó leánynövendékek száma 1896 végén 475 volt. Ennek pedig az az oka, hogy az orvosi és gyógyszerészeti pályára lépő nők és leányok a szükséges előismereteket másutt nem szerezhetik meg s így a fiúiskolákban vétetik fel magukat.

Ezekben — úgy hiszem — ha nem is minden részletében kidolgozott képét, de hű vázlatát adtam a hollandus középiskola realis típusának, a „hoogere burgerschool”-nak s áttérhetek a gymnasium ismertetésére.

B) *A hollandus gymnasium.*

Mielőtt a mai állapotot megrajzolnám, vessünk egy rövid pillantást a hollandus gymnasiumi oktatás történetére. Azt a szervezetét a gymnasium, a melyet alább ismertetni fogok, az 1876 április 28-iki

örvényben kapta meg, tehát az új hollandus gymnasium még csak 27 esztendő.

A régi, latin iskola.

A «Wet voor het Hooger onderwijs» megjelenése előtt a hollandus klasszikus középiskola ügye meglehetősen rendezetlen állapotban volt, akár csak minálunk az 1883-iki középiskolai törvény megalkotása előtt. Nemcsak, hogy a tanterv, az órarend, a tanerők száma és javadalmazása tekintetében a legtarkább különféleség uralkodott, de még a névben sem volt meg az egység. Néhol gymnasiumnak, néhol latin iskolának (*latijnsche school*) hívták. A melyik teljes intézet volt, az öt osztályból állott, de nagyon sok volt köztük a csonka iskola is. A legkisebb városoknak is volt latin iskolájuk. Némely ilyen iskolának csak egy professzora volt, vagy legfeljebb kettő. Voltak községek, ahol a lelkész hetenként öt órán át latint vagy görögöt tanított, szombat kivételével, a mikor prédikációjára készült, minden nap egy-egy órát. A gyenge iskoláknak is joguk volt növendékeiket az egyetemre promoveálni s így az akadémián érett és éretlen összekerült.

De a régi latin iskolának is megvoltak a maga nagy előnyei, a melyről a hollandi tudományosság múlt századbeli legnagyobb szelemei közül nem egy lelkesedéssel beszélt. A sok közül egynek, a hollandus tudósok múlt századbeli királyának, Opzoomernek megemlékezését pädagogiai szempontból ma is annyira értékesnek tartom, hogy kegyes engedelmséggel hosszabb idézetet igtatok belőle ide: *

«Gyermekkorunk egyik legkedvesebb emléke a régi latin iskola. Noha közel fél százada már, hogy padjain helyet foglaltunk, az a boldog öt esztendő, többnyire a 13-dik évtől a 18-dikig, még mindig elevenen áll lelkünk előtt. Nem sok bú-baj fűződött hozzá, de végtelen sok jó. Feladatunk nem volt nagyon nehéz. Nagyon kevés otthoni munkánk volt s a tanítási idő soha sem tartott öt óránál tovább. A mező, a melyen dolgoznunk kellett, korlátolt volt, a régi görögök és rómaiak világa. Az ő prózájuk és költészetük, az ő országuk, történetük és az ő isteneik világa. Pár órai *mathesis*, mint idegenszerű toldalék járult hozzá, de egyébként minden szorosan egybefüggő, minden egységes volt. Kizárólag a klasszikus ó-korral foglalkoztunk. Hogy vele megismerkedhessünk teljes öt esztendő állott előttünk. De meg is ismertük jól, természetesen, ha komolyan hozzáálltunk, ha előre akartunk haladni. Lassan haladtunk, de mindennap tovább-tovább. Soha sem nyugtalanított bennünket az a kérdés, hogy vajjon eljutunk-e

* *Mr. C. W. Opzoomer. Losse Bladen. II. Deel. Blz. 448. Uit vroeger dagen. 's Gravenhage. 1887.*

Az az célhoz, mert hiszen *el kellett* oda jutnunk, mert mindig ugyan-
 azon az öröken állván, jól tudtuk magunkat tájékoztatni. Nem
 gyömoészöltek mindenfélét belénk, éreztük, hogy teljes erőnknek s
 belső egyszerűsággal egy *methodusnak*, egy kitűnő ismerétszerzési mód-
 nak vagyunk birtokában. Hogy megelőzendőtt akkor előttünk az
 ó-világ! Nem tévedtünk el a száraz nyelvi alakok útvesztőjében,
 a nyelv csak eszköze volt annak, hogy társalogjunk azokkal, a
 kik valaha azt a nyelvet beszélték. Ezt a társas érintkezést ná-
 gygyón becsesnek tartottuk; együtt éltünk velük a maguk földjén,
 részt vettünk gondjaikban és törekvéseikben, vitáztunk egymással
 célzataik, jellemük, politikájuk, eszméik felől. És mindez hogy
 megváltozott nem is egészen fél század alatt! Hazánk határán
 belül, de azon kívül is. A mathesis mellé a természettudományok
 különböző ágaiban és a modern nyelvekben a járulékoknak egész
 tömege zúdult a tanulókra. Az iskolai és az otthoni munka nyug-
 talanító módon megsaporodott; minden szaknak ugyanazon a joga
 van meg a tanításban; nincs már választó vonal főtárgy és mel-
 lőszakok között; nincs már lakóház, a melyben az ember benne
 él és ahova minden kirándulás után vágyódva visszatér; folyton
 úton vagyunk, mindig más-más szállóban, a melyhez a lélek soha
 hozzá nem nő. Ezzel az örök körútazással eltűnik a háziasság
 érzete, sehohsem érzi magát az ember a tulajdon talaján, sehoh-
 sem útállandó tanyát; elborítva az út porától a felismerhetet-
 len lénségig, az ember megszűnik egyénileg létezni. . . És most jó,
 a mi még talán a legrosszabb. A mi régóta fődolog, a lényeg
 volt, a mi egyedül volt kötelező, az *egy szükséges dolog*, azt
 nemcsak szűkebb térre szorították vissza, hanem úgyszólván tel-
 jesen eltörölték. Napjaink latin iskolája nem kérdezősködik többé
 a *klasszikus ókor felől*, hanem csak a *klasszikus nyelveket* kérdezi.
 És ezeket sem mint eszközt, hanem mint célt; nem mint a ház
 kulcsát, hanem mint magát a házat. S hozzá még annyira sem
 bírják vinni, hogy nyelvbeli készséget szerezzenek. A ki ma egy
 klasszikus philologiai promótiót részt vesz, megemelyedik tőle.
 Mindenki számára étellé tették azt, a mi csak keveseknek való-
 megbebecsülhetetlen eledel. A nyelvi alakok lettek minden minden he-
 lyett. A régi szellemmel kapcsolatos egy nagy előny egészen
 veszendőbe ment. Ha az a mező, a melyet nekünk *meg kellett*
művelnünk, kicsiny volt, annál kiterjedtebb volt az, a melyet
művelni módunkban és szabadságunkban állott. Sok ráérő időnk
 és sok szabadságunk volt. Biztos lakóhelyünkről sok hasznos és
 tanulságos kirándulást tehettünk a szomszédságba. És bármerre
 jártunk is, könnyű volt a helyes utat megtalálnunk, mert főterü-

leteinken hozzászoktunk a helyes út megtalálásához; a szemlélődésben és gondolkodásban gyakorlottak voltunk.

Még tovább is folytathatnám idézeteimet a múlt század legnagyobb szellemű hollandus tudósának visszaemlékezéseiből, de felvett tárgyam szempontjából némelyek előtt tán ennyi is soknak tetszik. De én nem tartom magamra nézve elvesztettnek azt az időt, a melyet egykori kedves professzorom gondolatainak, honfitársaim előtt való tolmácsolására fordítottam. Azt hiszem mindnyájan ki tudjuk abból vonni állapotainkra nézve is a becses tanulságokat.

És ezzel ideje lesz visszatérni a mai hollandus gymnasiumhoz.

A mai gymnasium.

Mindenki érezte, hogy a felsőbb oktatás ügyét úgy a gymnasiumra, mint az egyetemre nézve rendezni kell. Az egyetemi ügy rendezése kívül esvén magam elé tűzött feladatom körén, azt most-mélőzni vagyok kénytelen, bár még vagyok róla győződve, hogy nekünk, kik hazánkban egy református egyetem felállításának s illetőleg valamelyik már meglevő főiskolánk egyetemé fejlődésének nagy gondolatától lelünk mélyéig át vagyunk hátra, valamint mindazoknak, a kik a harmadik és következő állami egyetemek felállítását komolyan óhajtják, ennek a rendezésnek a története becses fegyvereket szolgáltat. De a mi késik, nem múlik. Lehet, hogy ha Isten életemnek és egészségemnek kedvez, valamikor ezt a kérdést is megpróbálom tanácskozásunk szőnyegére hozni.

Lássuk tehát a hollandus gymnasiumot úgy, a milyen az a mai szervezetében.

I. Az iskola.

A hollandus gymnasium, a törvény meghatározó szavai szerint, az egyetemi oktatásra előkészítő hat osztályú intézet.

A gymnasium kötelezett tantárgyai a következők:

- a) a görög nyelv és irodalom;
- b) a latin nyelv és irodalom;
- c) a hollandus nyelv és irodalom;
- d) a francia nyelv;
- e) a német nyelv;
- f) az angol nyelv;
- g) a történelem;
- h) a földrajz;
- i) a mennyiségtan;

k) a természettan;

l) a vegytan;

m) a természetrajz;

Nem kötelezett tárgyai:

n) a héber nyelv;

o) a testgyakorlat.

Ki köteles gymnasiumot fentartani?

Minden politikai község, a melynek lakossága a 20.000 lelket felülmúlja, *köteles*, minden más község *jogosult*, a törvény kívánalmai szerint berendezett gymnasiumot felállítani. A mely huszezer léleknél népesebb községben a gymnasium kellő látogatottságra nem számíthatna, a gymnasium felállításának kötelezettsége alól királyi felmentvénnyel feloldható a község. Teljes hat osztályú gymnasiumok helyett huszezernél kisebb népességű községek négy osztályú intézeteket is szervezhetnek, a melyeknek *progymnasium* a nevük. A meny nyiben a gymnasium állítására kötelezett községek a költségeket teljesen fedezni nem bírják, a hiányt az államkincstár fedezi.

Felvétel.

A gymnasiumba való belépés a betöltött 12-ik életév után s kizárólag *felvételi vizsgálat* alapján történhetik meg. A felvételi szigorú vizsgálat tárgyai az olvasás, írás, számolás, a hollandus nyelvtan, a földrajz és a történelem elemei, sőt a hol a helyi körülmények ezt ajánlatossá teszik, a községtanács elrendelheti, hogy a felvételi vizsgálat a mennyiségtan s a francia nyelv elemeire is kiterjesszék — ezt pedig úgy látom az értesítésből *mindenütt ajánlatossá teszik*.

Nem állhatom meg, hogy ennek az intézkedésnek az üdvös voltát már itt rögtön ki ne emeljem. Mekkora megkimélése ez a gymnasiumnak az oda nem való elemektől, s mekkora előzetes biztossága a tanulmányokban való haladásnak! Ez az egyetlen egy intézkedés — mint pár évvel ezelőtt, a debreceni tanári körben, «Az elemi és a középiskola egymáshoz való viszonya» című előadásomban *főtegettem*, ha nálunk is behoznák, óriási mértékben hozzájárulna *gymnasiumi* oktatásunk szellemi szintjének emeléséhez. Mert ha *jogán* tiltakozik az egyetem a középiskolák selejtes elemeinek a felsőbb tanulmányokra való bocsátása ellen, épen olyan, sőt százszorta *többjogon*

állíthat sorompót a középiskola a többnyire nagyon szegényes készült-ségű elemi iskolai növendékek elé.

A magasabb osztályokba való közvetlen belépést a hollandus törvény megengedi, ha a jelentkező kielégítő vizsgálatot tud tenni a megelőző osztályok összes tananyagából.

Promotio.

A gymnasiumi nyilvános tanulók csak a tanári kar és a kurátorok (igazgató-tanács) részvételével minden tanév végén megtartott sikeres vizsgálat alapján léphetnek magasabb osztályba. Ha a vizsga sikerére nézve a tanári kar és a kurátorok közt nézetkülönbség van, a kurátorok collegiuma (igazgató-tanács) dönt.

Különbségek a magyar és hollandus gymnasiumok közt.

Mielőtt bemutatnám a fentebb felsorolt gymnasiumi tárgyak tanításának a törvényben megszabott rendjét, rá kívánok mutatni pár, a mi viszonyainktól teljesen eltérő jelenségre.

Az elsőre már fentebb, a felsőbb iskoláról szólva, utaltam, s ez az, hogy a gymnasium kapui egyaránt nyitva állanak úgy a fiú, mint a leánynövendékek előtt. Jól értsük meg: ugyanabba az osztályba együtt járhatnak fiúk és lányok.

Lányok a gymnasiumban.

Ezen tudom iszonyú mértékben megbotránkozni a honi pruderia — az erkölcsiség szent nevében. De méltóztassék egyúttal tudomásul venni; hogy ez az intézkedés épen erkölcsi szempontból fényesen bevált Hollandiában: A folytonos együttlét, a jó és rossz napokban való közös öröm, közös bánat bizonyos nemes testvériség érzetét szülte a külön nemű növendékekben, s az érzékiség bűnös gerjedelmei épen úgy elcsitúlnak, sőt fel sem ébrednek, mint a külön nemű vérszerinti testvérek között. Gondoljuk meg csak, hogy vajjon a mi társadalmunkban, sajnos! sokkal nagyobb mértékben fellépő érzékiség, bizonyos faji és klimatikus hatásokat nem tekintve, jó részben nem hibás nevelési rendszerünkben leli-e magyarázatát. Nálunk fiúkat és lányokat épen a legkritikusabb korban kinai fallal zárunk el egymástól. A fiút a lány előtt, a lányt a fiú előtt a titokzatosság, a talányszerűség mythikus kódéba burkoljuk, mintegy mesterségesen magunk kényszerítjük bele őket abba a gondolkozásba, hogy egymásban ne az élet bajait vállelve hordozó, örömeit megosztva élvező jövődö hitvestársakat, hanem érzéki vágyaik pillanatnyi kielégítésére rendelt médiumokat lássanak.

A hol a társadalom az erkölcsi tisztaság magasztos eszményét

annyira megközelíti, mint Hollandiában, ott a fiúk és lányok együtt iskoláztatásának kérdésébe a morális aggodalom nem szült bele s lelkem mélyéig meg vagyok győződve, hogy bizonyos erkölcsi megújulás várakoznék a mi magyar társadalmunkra is, ha ezt a kérdést, — persze apránként — a megvalósításig bírniók érlelni.

De a hollandus törvényhozást nemcsak az a negatív szempont birta rá a fiúk és lányok együtttanulásának megengedésére, hogy ez erkölcsi veszedelemmel nem járhat, hanem rábirta a női kérdésnek, a mint ma divatos szóval mondjuk: feminizmusnak a jogosult korlátok közé való visszazorítása.

Korunkban a nő a férfi versenytársává akarja magát felküzdeni minden téren. A munka terén is. Nem szólok most e törekvés hasznos vagy káros, a társadalmi élet szempontjából, célszerű vagy célszerűtlen voltáról. Mikor az ember tényekkel áll szemközt, ott a sópázkodás semmit sem ér. A nő tehát a férfi versenytársa akar lenni. Jól van! mondja a hollandus törvényhozás — legyen hát valósággal az; vegyen részt mindazokban az erőpróbákban, a melyeknek a férfi gyermekkorától kezdve alá van vetve. Kezdődjék a mérkőzés ott abban a kis világban, melynek iskola a neve. Hiszen annak a kis világnak szintúgy meg van jó és rossz tulajdonsága, mint a való életnek. Ha a nő a férfival gyermekkoruktól kezdve, a közös munkában, annak minden fáradsalmában, minden örömében együtt nő fel, s ha a helyét mindenben csak úgy megállotta, mint a férfiú: ám akkor legyen részt abban a közéleti munkában, mely eddig kizárólag a férfiú osztályrésze volt; de ne tolakodjék be oda félkészültséggel, protectiós oklevéllel, a melyet sokszor nem annyira ismereteinek ragyogó fényével, mint inkább mindenféle női fondorlatokkal szerzett meg.

Így gondolkozott a hollandus törvényhozás. Ki merné állítani, hogy nem nagy bölcseséggel.

A növendékek osztályonkénti létszáma.

A másik, a mi hazai viszonyaink közt szinte mese számba menő különbség az, hogy a gymnasiumnak *egy-egy osztályában 24, mond huszonnégy növendéknél több nem lehet!* Minálunk a törvény 60-ban szabja meg a maximumot, de nem ritka eset, hogy 70-nél is többen vannak egy-egy osztályban. Ennélfogva minden magyar osztályból, ha csak 60-as létszámot veszünk is, Hollandiában három osztályt kell alkotni. S ebben a tekintetben a törvény semmi latitude-öt meg nem tűr.

Ennek bebizonyítására ide iktatok a tavalyi értesítők alapján néhány statisztikai adatot.

Kezdjük a legnépesebb, az amsterdami gymnasiummal. Az egyes osztályok népessége az 1901/2 iskolai évben így állott:

I/A. 17	I/B. 16	I/C. 16 = 49
II/A. 14	II/B. 14	II/C. 13 = 41
III/A. 19	III/B. 17	III/C. 10 = 36
IV/A. 23	IV/B. 21	IV/C. 10 = 44
V/A. 19	V/B. 16	V/C. 10 = 35
VI/A. 20	VI/B. 7	VI/C. 10 = 27
Összesen 232 növendék		

Most nézzük *Utrechtet*:

I/A. 18	I/B. 19	I/C. 10 = 37
II/A. 13	II/B. 15	II/C. 10 = 28
III. osztály (nincs parallel) = 22		
IV/A. 11	IV/B. 14	IV/C. 10 = 25
V/A. 15	V/B. 11	V/C. 10 = 26
VI. osztály (nincs parallel) = 15		
Összesen 153 növendék		

Hogy állunk *Leidenben*?

I. osztály létszáma	16
II. „	21
III. „	19
IV. „	15
V. „	15
VI. „	13
Összesen 99 növendék	

Kezembem van még több jelentékeny gymnasiumok múlt évi értesítője, a mely mind ugyanezt a dolgot bizonyítja, hogy egyetlen egy osztályban sem lehet huszonnégynél több növendék.

Minő ideális, minő irigylendő állapot ez a miénkhez képest! Minő felemelő lehet a hollandus tanárra nézve annak tudása, hogy a törvény nem új csúfot az ő tanári munkájából, nem követel tőle lehetetlent, nem teszi közönséges lecke-feladó és lecke-kérdező géppé, hanem lehetővé teszi számára, hogy minden egyes növendékének egész lelkivilágát megismerje; annak ne csak agyát tömjön meg eléggé fel sem dolgozott ismeretanyaggal, hanem belőle harmonikusan fejlődött, értelmére, érzelmére, akaratára nézve az ő hatása alatt képződött embert neveljen.

Nem habozom bevallani, hogy annak a minden tekintetben magas szintájón álló műveltségnek, a melyet a hollandus gymnasiumból kikerült egyetemi hallgatóknál és az életben már szerepet vivő

ifjabb férfiaknál általában tapasztaltam, egyik legfőbb biztosítékát a hollandus oktatási törvénynek abban a mély bölcsességre valló intézkedésében ismertem fel, a mely a túlsufaltságot, a mi nemzeti művelődésünknek ezt a nagy akadályát, nagy átkát elvi rendelkezéssel lehetetlenné tette.

Mikor jut el ide a mi szegény középiskolánk, a melyre a törvény erejével rázúdítottak akkora tömegeket, melyekkel szemben nevelve-tanító eljárásról még csak szó sem lehet!

Bifurcatio a két felső osztályban.

A harmadik feltűnő különbség a mi gymnasiumunk meg a hollandus gymnasium között, hogy a hollandus gymnasium két felső osztálya (az V. és VI.,) a növendékek jövőendő életpályájára való tekintettel a bifurciónak egy bizonyos nemét mutatja fel, s hogy ennek folytán érettségi vizsgálata is kétféle van. Ez a bifurcatio azonban nem vonja maga után egyik tagozatában sem a kötelező tárgyak közül csak egynek is a teljes mellőzését. Nem. Egy bizonyos közös anyagot minden tárgyból minden növendéknek el kell végeznie. De ezen a közös ismeretkincsen felül mélyebbre ható ismeretet juttatnak az egyik csoportnak a klasszikus tanulmányokból, a másik csoportnak a matematikából és a természettudományokból. Azt hiszem, hogy minden magyarázatánál világosabban megérteti tisztelt hallgatóimmal azt a dolgot magának a tényállásnak a feltárása.

A tanulmánybeli különbség egyfelől a görög és a latin nyelvet, a történelmet, másfelől a matematikát, physikát, vegytant és természetrajzot érinti.

Azok a növendékek, a kik kizárólag a klasszikus érettségi vizsgálatnak akarják magokat alávetni, a melynek bizonyítványa a theologiai, jogi és a philosophiai facultásra ad jogosítást, a minden növendékre egyformán kötelező tanulmányokon felül külön kurzusokban fordítanak még *a) az V. osztályban* a görögre heti kettő, a latinra heti három órát, a történelemre heti egy órát; *b) a VI. osztályban* a görögre heti három, a latinra heti négy, s a történelemre heti egy órát. Ellenben a kik csak a reál-irányú érettségi vizsgálatnak akarják magokat alávetni, a melynek bizonyítványa az orvosi és a mathematicai és physikai facultásba való belépésre jogosít, szintén a közös studiumokon felül fordítanak *a) az V. osztályban* matematikára heti három, természettanra egy, vegytanra egy, természetrajzra heti egy órát; *b) a VI. osztályban* ugyanezen tantárgyakra ugyanennyi órát, úgy, hogy az V. osztályban van 21 közös óra s a classicus tagozatban 27, a reális tagozatban 28 óra, a VI. osztályban van 19 közös óra, s a classicus tagozatban 27, a reális tagozatban 26 heti óra. A ki

mind a két tagozatot végezi, mert ilyen növendék is van mindig, annak 34 heti órája van az V. és VI. osztályban.

Ezekben rámutatván azokra a szembeszökő fontos különbségekre, a melyek a magyar és a hollandus gymnasiumok között vannak, visszatérhetünk oda, a honnan kiindultunk s vizsgáljuk tovább a hollandus gymnasiumot és annak dolgait.

Fentebb már szólottam úgy az első osztályba való felvételtől, a melyet követendő például állítottam a mi középiskoláink elé, valamint a magasabb osztályba való promotióról is. Most lássuk az érettségi vizsgálatot.

(Befejező közlemény következik.)

NAGY ZSIGMOND.

IRODALOM.

Pedagógiai programmértekezések az 1902/3. évi Értesítőben.

Régi és helyes szokás, hogy a középiskolai értesítők első lapjait valamely értekezés foglalja el. Az Értesítő célja az, hogy egységes képét nyújtsa az évi munkának, beszámoljon e munkásság eredményeiről, s a tanulóknak, szülőknek, az iskola iránt érdeklődő köröknek van szánva. A bennök megjelenő értekezések ugyanezen célt szolgálják: a tanulókhöz, szülőkhöz vagy a társadalomhoz szólnak, az uralkodó szempont a tanulók, illetőleg az iskola érdeke. Nem helyeseltetjük tehát az oly értekezések közlését, melyek tisztán tudományos célt szolgálnak, valamint kárhoztatjuk azokat, melyek megelékezve az iskola magas feladatáról, nem nyújtanak semmi tanulságot, hanem csak frázisokat, tartalom nélküli, felületes elmeszuttatásokat. Minden iskolának büszkesége legyen az Értesítőjében megjelent dolgozat, s inkább ne legyen semmi, mint valami üres fércelmény.

Jól tudom, hogy ennek oka főleg abban rejlik, hogy e fáradtságos munkáért, — legalább az állami intézeteknél, — semmi honorárium nem jár. Hogy tehát az értekezések színvonala emelkedjék, felvetem azt az eszmét, nem lehetne-e az iskolai átalányba erre a célra bizonyos összeget pl. 50—100 koronát, felvenni.*

Nem hiányoznak azonban oly dolgozatok sem, melyek igazán gonddal és tudással vannak megírva, a többség azonban gyenge alkalmi alkotás.

Ezek után röviden beszámolunk azon értekezésekről, melyek tisztán pedagógiai érdekűek.

* Megjegyzem, hogy a szent Benedek-rend gimnáziumaiban az értekezést író tanár 100 korona honoráriumot kap.